

TİCARET BORSACILIĞININ DÜNYADA VE TÜRKİYE'DEKİ GELİŞİM SÜREÇLERİNE GENEL BİR BAKIŞ

Bahar BURTAN DOĞAN^(*)

Özet: Başta tarımsal ürünler olmak üzere toplumsal yaşamın idamesi için zaruri temel ihtiyaç maddelerinin fiyatlarının belirlendiği aslı yapılar konumunu haiz olan ticaret borsaları; mal, hizmet ve üretim faktörlerinin alıcı-satıcılarının karşı karşıya getirilmesi yöntemiyle iktisadî kararların alınmasına imkân veren her türlü ortam olarak tanımlanabilen “piyasa” kavramının gündelik hayattaki en yaygın/ somut örnekleridir.

Tarımsal ürün piyasalarında tam rekabet koşullarının geçerli olmasını engelleyen faktörlerin ortadan kaldırılması ve söz konusu koşulları egemen kılan mekanizmaların işler hale getirilmesi; ticaret borsalarının bu esaslar dâhilinde etkin bir şekilde kurumsallaştırılmasıyla yakından bağlantılı olup, toplumların üretim imkânlarının optimizasyonu ve kaynakların etkin kullanımı ancak bu çabalar sayesinde gerçekleştirilebilecektir.

Ticaret borsalarının; tanımı, işlevleri ile iktisat literatüründeki yerlerinin ortaya konulması ve Dünya’da/ Türkiye’deki gelişim süreçlerinin irdelenmesi; tarımsal hammadde fiyatlarındaki küresel artışa paralel olarak ivme kazanan ülkemizin tarım sektörünün reorganize/ rehabilite edilmesine yönelik çabalara ışık tutulması, bölgesel kalkınma bağlamındaki sorunlara çözüm önerileri geliştirilmesi ve yeni hedefler/ projeksiyonlar üretilmesi bakımından müspet sonuçlar doğurabilecektir.

Anahtar Kelimeler: Ticaret Borsası, Tarım Ekonomisi, İhtisas Borsaları, Tam Rekabet, Lisanslı Depo, Türev Piyasalar.

Abstract: Boards of trade have the position of being the fundamental structures, in which the prices of the primarily vital goods – firstly, the agricultural products – that are essential for the maintenance of social life are determined, are the mostly widespread/ concrete examples of the “market” concept in daily life, which can be defined as the every sort of environment that enables making the economic decisions by the method of meeting the customers and dealers of goods, services and factors of production.

The elimination of the factors hindering the validity of the perfect competition conditions to dominate on agricultural product markets and enabling the mechanisms that allows the aforementioned to be functional is closely engaged with effective institutionalization of boards of trades within these principles, and the optimization of the societies’ production possibilities and the effective usage of sources will only be able to be realized by means of these efforts.

The exposition of the definition, functions and the location of the boards of trade in the economics literature and examination of their improvement processes in Turkey and the world may reveal positive results from the point of view of the lighting the way for the efforts of reorganizing/ rehabilitating the agricultural sector of our country, which gained acceleration parallel to the global increase in the prices of agricultural products, developing proposals of solutions within the context of regional development problems and generating new goals/ productions.

^(*) Yrd. Doç. Dr. Dicle Üniversitesi İİBF İktisat Bölümü

Key Words: Board of Trade, Agricultural Economics, Specialized Exchange Markets, Perfect Competition, Licensed Warehouse, Derivative Markets.

I. Giriş

Tarım sektörü, genel hatları itibarıyla bir ekonomide meydana getirilen toplam değer içerisindeki payı sürekli azalan bir eğilim sergilemektedir (Eşiyok, 2004: s.19; Önder vd., 2003: s.16; Kum, 1999: s. 1; Terzi ve Oltulular, 2005: s. 220). Bununla birlikte; insanoğlunun dünya üzerindeki varlığını idame ettirebilmesi için elzem olan besin maddelerinin üretilerek kullanıcıların istifadesine sunulması kapsamında mütalaa edilebilecek doğrudan veya dolaylı tüm iktisadî faaliyetler, toplumsal yaşantıdaki yeri ve önemini muhafaza etmektedir. Bu nedenle de tarımsal faaliyetler, pek çok ülkenin ekonomik yapılarında sahip olduğu stratejik rol ve işlevini sürdürmektedir.

Halen tam üyelik müzakereleri devam etmekte olan Avrupa Birliği (AB) ile Türkiye arasında tarım sektörüne ilişkin verilerin karşılaştırıldığı ve ülkemizde her on yılda bir yapılan genel tarım sayımları (sonuncusu 2001 yılında yapılmıştır) baz alınarak hazırlanan aşağıdaki tablo, meselenin Türkiye açısından sahip olduğu kritik önemini bir kez daha gözler önüne sermektedir:

Tablo 1: *Türkiye ve AB'deki Bazı Göstergelerin Karşılaştırılması (1)*

GÖSTERGELER	TÜRKİYE	AB
Toplam Tarım Alanı (1000 Ha.)	27.000	134.261
Toplam İşletme Sayısı (1000 Adet)	3000	7.370
Ortalama İşletme Büyüklüğü (Ha.)	5,9	17,4
Toplam Nüfus (Milyon)	68	372
Tarım Nüfusu (Milyon)	20	15,6
Tarımda İstihdam (Milyon)	9,4	7,4
Toplam İstihdamda Tarımın Payı (%)	34	5
GSMH'da Tarımın Payı (%)	11,2	1,9
İhracatta Tarımın Payı (%)	7,83	7,5
İthalatta Tarımın Payı (%)	4,18	10,5

Tablodaki verilerden de anlaşıldığı üzere, Türkiye'nin toplam nüfusu AB'nin % 18'i iken, Türkiye'nin tarım nüfusu toplam nüfusunun % 29'u, AB'nin tarım nüfusu ise toplam nüfusunun % 4'ü civarındadır. Türkiye için tarımın toplam istihdamdaki, GSMH'daki, ihracat ve ithalattaki payları % 34, % 11,2, % 7,83 ve % 4,18 iken; AB için söz konusu oranlar sırasıyla % 5, % 1,9, % 7,5 ve % 10,5'tir. Daha güncel verilere göre de Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu 1923 yılında % 43,3 olan ve 1926'da % 50,3'e kadar yükselen (2) tarım sektörünün Gayrisafi Millî Hâsıla (GSMH) içerisindeki payı 2006 yılı sonu itibarıyla % 11,2'ye (3), % 90 civarında gerçekleşen (4) toplam istihdam içerisinde tarım sektöründe çalışanların oranı ise; % 27,3'e gerilemiştir (5). Bütün bunlar göstermektedir ki; Türkiye AB ile kıyaslandığında tarım ağırlıklı ekonomik yapısını korumaktadır. Geçen yıllar zarfında tarımın Türkiye

ekonomisindeki önemi nispeten giderek azalmakla birlikte, yurtiçi gıda gereksiniminin karşılanması, sanayi sektörüne girdi temini, ihracat ve yarattığı istihdam olanakları açısından hâlâ büyük önem taşımaktadır (Armağan, s. 1).

Tarımsal üreticiler açısından tatminkâr fiyatların oluşabilmesinin temel koşulu, tarım ürünlerinin alınıp satıldığı pazarların serbest piyasa ekonomisinin koşullarına uygun bir kurumsal yapı oluşturulmasına bağlı olmakta ve üretim faktörlerinin serbest dolaşımının sağlanmasını zorunlu kılmaktadır. Söz konusu uygun ortamın yaratılması ise; “tarımsal fiyatların arz ve talep koşullarına göre oluştuğu, tescil ve ilan edildikleri temel aracı kuruluşlar” olan ticaret borsalarının ekonomik yapıdaki yeri ve önemini ortaya koymakta, ayrıca ticaret borsalarına; tarım ürünleri arzının genel hatları itibarıyla esnek olmamasından kaynaklanan dalgalanmalar ve reel fiyatların tespitindeki zorlukların ortadan kaldırılması, fiyat hareketliliklerinin asgariye indirgenerek istikrar sağlanması ile vergi kayıp-kaçaklarının önlenmesi, modern pazarlama yöntemlerinin uygulanması gibi sair birtakım fonksiyonları da yüklemektedir (İpekçioğlu, 2007: s. 1).

Bu çalışma, ticaret borsalarının insanlığın Dünya üzerindeki bekası için elzem olan tarımsal mahsullerin üreticilerden tüketicilere ulaştırılmasındaki ilk ve temel halka olma işlevini haiz olmalarına rağmen, gerek ülke kamuoyunda gerekse de akademik camiada hak ettiği ilgiyi tam anlamıyla görmediği yönünde görüşlerden hareketle hazırlanmıştır. Bu kapsamda, ticaret borsaları ile ilgili temel kavramlar, Dünya ve Türkiye’deki tarihsel gelişim süreçleri, mevzuattaki yeri, işlem türleri, ticaret borsacılığındaki çağdaş eğilimler ve araçlar, finansal enstrümanlar ile sair metotlar silsilesi çerçevesinde incelenmiştir. Bu sayede de söz konusu kurumların etkin bir şekilde faaliyet göstermelerinin önündeki engellerin kaldırılarak sağlıklı işleyişlerinin sağlanması durumunda toplumsal kesimlere sağlayacakları faydaların analiz edilmesi amaçlanmıştır.

II. Ticaret Borsalarının Tarihsel Gelişim Süreçleri

A. Ticaret Borsalarının Dünya Genelindeki Tarihsel Gelişimi

“Borsa” kelimesi ile ilgili bazı etimolojik analizlerde sözcüğün Yunanca kökenli olduğu ve “deri” anlamına geldiği yönünde bazı tespitlere rastlanmaktadır (Dunkling, 1990: s. 63). Üzerinde daha fazla mutabakat sağlanmış bir görüşe göre ise; “borsa” tabirinin menşei Fransızcada “kese” anlamına gelen “bourse” sözcüğüdür. Buna göre, 13. yüzyılın sonlarından itibaren bir grup tüccar, hâlihazırda Belçika sınırları içerisindeki Bruges kentinde yer alan ve armasında bir arada üç kese bulunan “Van Der Bourse” isimli aileye ait “Hotel Des Bourses” isimli handa bir araya gelmeyi gelenek haline getirmişlerdir. Anılanlar numuneler üzerinden alışveriş yapmış, gemiler limana gelmeden malları belirli kurallar çerçevesinde aralarında alıp satmışlardır. Bu çerçevede sistematize edilen mübadele yöntemine atfen; somut

birtakım malların belirli kurallar dâhilinde alınıp satılması amacıyla bir araya gelinen mekânlara “Borsa” ismi verilmiştir. (Nişanyan; Anonim, 2009a).

Modern anlamdaki borsacılığın tarihçesi genel olarak 13. yüzyıl sonlarından itibaren başlatılmakla birlikte; Roma ve Finike yazıtlarına atıfta bulunmak suretiyle M.Ö. 1200–1.500’lü yıllarda kurulan panayırların primitif borsalar olarak nitelendirilebileceği, M.Ö. 5. Yüzyıl’da Roma İmparatorluğu sınırları içerisinde, imparatorluğun krallarından Bosarium’un adını taşıyan forum (Anonim, 2009b) bünyesinde, tüccar, toptancı ve araçların ticaret yapmak amacıyla bir araya geldikleri “Collegium Marcatorum” isimli müessesenin – günümüzdeki anlamda olmasa dahi – borsaların ilk temelleri kabul edilebileceğine dair tespitlere rastlanılmaktadır (Anonim, 2009c: s. 3, Anonim, 2009d). Diğer taraftan; Kütahya/ Çavdarhisar sınırları içerisinde bulunan ve günümüzden yaklaşık 1750 yıl önce inşa edilen ve gıda pazarı (Macellum) kullanılan Aizanoi Binası’nın da dünyadaki ilk borsa binalarından biri olma özelliği taşıdığına öne sürüldüğü görülmektedir (Anonim, 2009e).

Borsa adı ile anılan ilk örgütler esham ve tahvilat borsalarıdır. Bunlardan ilki 1487 yılında Belçika/ Anvers’te kurulmuş, bunu 1530’da Fransa/ Lyon’da ve 1549’da Fransa/ Toulouse’da kurulan borsalar izlemiştir. Söz konusu borsalar başlangıçta ziraî ve sınaî ürünlerin, kıymetli madenlerin ve menkul değerlerin alınıp satıldığı genel nitelikteki borsalar iken, süreç içerisinde tek bir emtianın ticareti üzerinde uzmanlaşan ihtisas borsalarına dönüşmüştür (İpekçioğlu, 2007: s. 8).

Vadeli işlem sözleşmelerine benzer akitlerin alım–satımı ise; 18. yüzyılın ilk yarısında Japonya ve Amsterdam’da yapılmaya başlanmış, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ABD/Chicago’da faaliyet gösteren Chicago Ticaret Kurulu’nun hizmet vermeye başlamasıyla birlikte modern anlamdaki vadeli işlemlerin temeli atılmış, teknolojik imkânlar – yeni finansal enstrümanların devreye girmesine paralel olarak da dünya genelinde hızlı bir gelişim sürecine girmiş ve piyasa ekonomilerinin önemli aktörlerinden biri haline gelmiştir (Önen, 2009: s. 16).

B. Ticaret Borsalarının Türkiye’deki Tarihsel Gelişimi

Ülkemizde günümüz itibarıyla faaliyetlerini sürdüren modern ticaret borsalarının tarihsel kökleri, Osmanlı İmparatorluğu’nun Tanzimat Dönemi’ne kadar gitmektedir. Bu bağlamda, söz konusu dönemde başlatılan modernizasyon hamlesi ve reform hareketinin, tarım, sanayi ve ticaretin geliştirilmesi amacıyla matuf olarak bir takım idari ve hukuksal düzenlemeleri de beraberinde getirdiği ve ticaret borsalarının kuruluş sürecinin, günümüz itibarıyla ticaret odaları bünyesinde kurumsallaşan yapılarla tümleşik karakterli bir niteliği bulunduğu, ilk olarak vurgu yapılması gereken hususlardandır.

Mezkûr bilgiler ışığında; Osmanlı İmparatorluğu’nda 19. Yüzyıl’ın ilk yarısında başlayan modernizasyon hamlesi kapsamında, birçok alanda olduğu gibi tarım hizmetlerinin kurumsal alanda merkezi örgütlenmesinin Tanzimat

Dönemi'nde başladığı (Çağlayan, 2004: s. 32), tarım alanındaki hizmetlerin kurumsal bir altyapıya kavuşturulmasına yönelik ilk girişimin; 1838 yılında “Meclis-i Ziraat ve Sanayi”nin kurulması (Anonim, 2009f) olduğu ve bu oluşumun ülkemiz ticaret borsalarının ilk nüveleri olarak mütalaa edilebileceği söylenilebilecektir. 1856 yılında ilan edilen Islahat Fermanı akabinde de sürdürülen mevzuat oluşturma sürecinin 1870’li yıllarda ivme kazandığı ve aynı zamanda söz konusu yıllarda, bu alanda gerçekleştirilmeye çalışılan kurumsallaşma çabalarının ilk somut örneklerinin de eş zamanlı olarak hayata geçirilmesine çalışıldığı bir dönem olduğu görülmektedir. Ticaret odaları ile iç içe geçen ve kesin hatlarla ayrışması 1900’lü yılların başlarında gerçekleşen yapı dikkate alındığında, ülkemizin ilk ticaret odasının 1870 yılında kendi ülkesine ihracat yapan bir Fransız firmasının özel gereksinimine yanıt vermek üzere İnebolu’da kurulduğu, ancak ekonomik ve yasal dayanaktan yoksunluk nedeniyle bir süre sonra dağıldığı, aynı yılda Avusturyalı ve Macar tacirlerin çıkarlarını gözetmek üzere İstanbul’da "Avusturya–Macaristan Ticaret ve Sanayi Odası" kurulduğu (Küçükkoçoğlu, s. 14) yönündeki bilgiler bu kapsamda zikredilebilecek hususlardandır.

1876 yılına kadar olan dönemin dikkat çekici gelişmesi ise; “Ticaret ve Ziraat Bakanlığı” ile “Meclis-i Ticaret ve Ziraat”ın kurulmasıdır. Buna ilave olarak, “Meclis-i Ticaret ve Ziraat Nizamnamesi” ile görev alanları belirlenen Ziraat ve Sanayi Meclisi’ne yurt genelinde “Ziraat ve Ticaret Cemiyetleri” kurma görevinin tevdi edildiği görülmektedir. Takip eden periyotta ise, “Ziraat ve Ticaret Derneği” kurulduğuna, bir müddet sonra feshedilen anılan meclisin görevinin yeni oluşturulan sanayi, ticaret ve ziraat müdürlüklerine devredildiğine tanık olunmaktadır. Bilahare de 19 Ocak 1880’de “Dersaadet Ticaret Odası” adı altında kurulması öngörülen İstanbul Ticaret Odası’nın, 14 Ocak 1882’de ilk toplantısını yaparak fiilen hizmet vermeye başlaması; süreç içerisindeki dikkat çekici bir diğer gelişmeyi teşkil etmektedir. Diğer taraftan; 1800’lerde hızla gelişen Avrupa tekstil endüstrisinin pamuk gereksiniminin bir bölümüne yanıt veren Çukurova’dan gönderilen pamuğun ihracatını gerçekleştirecek ve Avrupa’daki benzerlerinin işlevlerini görebilecek bir örgüte duyulan lüzumun bir sonucu olarak 1879 yılında Tarsus Ticaret ve Sanayi Odası’nın kurulması (Anonim g, h, ı, i; Küçükkoçoğlu, s. 4) da, süreç içerisinde göze çarpan olaylardandır.

Ticaret borsaları açısından dönem içerisindeki en dikkat çekici gelişme ise; çağdaş ticaret borsalarımızın temelini teşkil eden “Umumi Borsalar Nizamnamesi”nin 1886 yılında çıkarılmasıdır (Anonim j, k). Söz konusu düzenleme ile ülkemizin ilk ticaret borsası 14 Aralık 1891’de İzmir’de kurulmuş, bunu 1913’de Adana, 1920’de Antalya, 1924’de Edirne, Konya, Bursa ve 1925’te İstanbul Ticaret ve Zahir Borsaları izlemiştir (İpekçioğlu, 2007: s. 9).

Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşundan itibaren de gelişen şartlar çerçevesinde ticaret borsaları ile ilgili yeni hukuksal düzenlemeler

sürdürülmüştür. Ticaret borsaları, ticaret odaları, sanayi odaları, ticaret ve sanayi odaları ve deniz ticaret odaları ile birlikte üst kuruluş niteliğindeki Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) hakkında 1950 yılında çıkarılan 5590 sayılı kanun ise yerini, günümüzde de yürürlükte olan 18 Mayıs 2004 tarihinde kabul edilen 5174 sayılı Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği ile Odalar ve Borsalar Kanunu'na bırakmıştır.

Ülkemizde Ocak 2009 itibarıyla 58'i il, 55'i ise ilçe merkezlerinde olmak üzere toplam 113 adet ticaret borsası bulunmaktadır (Anonim l).

III. Ticaret Borsalarının Mevzuatımızdaki Yeri

A. Ticaret Borsalarının Tanımı, Çalışma Alanları ve Kanunî İmtiyazları

Türkiye'de 2009 yılı itibarıyla;

- Tarımsal ürünlerin spot (toptan alım–satım) olarak işlem gördüğü Ticaret Borsaları,
- Hisse senetlerinin işlem gördüğü İstanbul Menkul Kıymetler Borsası (İMKB),
- Kıymetli madenlerin işlem gördüğü İstanbul Altın Borsası (İAB),
- Finansal ve tarımsal sözleşmelerin işlem gördüğü Vadeli İşlem ve Opsiyon (ek süre) Borsası (VOB), olmak üzere işleyişi münhasır mevzuat düzenlemelerine konu dört farklı türde faaliyet gösteren temel borsa bulunduğu bilinmektedir.

Ticaret borsaları; alım–satımına müsaade edilen emtiyanın mübadelesi ile ilgili prosedürlerin ifası ve emtiaya ilişkin teşekkül eden fiyatların tespit, tescil ve ilânını gerçekleştirmek üzere kurulan ve kamu tüzel kişiliği ile yetkilendirilmiş kurumlardır. Bir başka deyişle ticaret borsaları; “Standardize edilmiş veya tiplere ayrılmış ya da numune ile malın tümünün temsil edildiği, üretimi, tüketimi veya ithal, ihraç ve dağıtımını büyük miktarlarda yapılan, dayanıklı ve stoklamaya elverişli bulunan, alım ve satımı rekabet şartları içinde ve önceden belirlenmiş asgari miktarlar üzerinden toptan yapıldığı, organize edilmiş tarımsal ürünler piyasasıdır (Simsaroğlu, 2002: s. 62).”

Gündelik hayatta ticaret borsası denildiğinde akla, hububat ve bakliyat başta olmak üzere temel nitelikte olan ve endüstrileri bulunan tarımsal ürünlerin işlem gördüğü ve belirli bir düzen içerisinde fiyatlarının belirlendiği pazar yerleri akla gelmektedir. Üst kuruluşu Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) olan ticaret borsaları, ticarî ihtiyaçlar bağlamında lüzum hâsıl olan il ve ilçelerde, TOBB'un olumlu görüşü ve Sanayi ve Ticaret Bakanlığı'nın oluru ile kurulmaktadır.

5174 sayılı Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği ile Odalar ve Borsalar Kanunu ise ticaret borsalarını; “Kanunda yazılı esaslar çerçevesinde borsaya dahil maddelerin alım satımı ve borsada oluşan fiyatlarının tespit, tescil ve ilânı işleriyle meşgul olmak üzere kurulan kamu tüzel kişiliğine sahip kurumlar” olarak tanımlamıştır.

Söz konusu kanun ile tarımsal ürün piyasalarının, ideal kabul edilen tam rekabet koşullarına mümkün mertebe yaklaştırılmasının hedeflendiği görülmektedir. Bu meyanda;

– Borsaya tabi malların tip ve vasıflarının tespiti ile imkanlar nispetinde aralarında standardizasyon sağlanması amacıyla laboratuvarlar kurulması konusunda verilen görevlerle *homojenlik (Ürünün aynılığı)*,

– Borsa kotasyonuna dahil maddelerin alım veya satımı ile uğraşanlara getirilen “buldukları yerin borsasına kaydolmalarının zorunlu kılınması, bu kurala uymayanların kayıtlarının ticaret borsasına re’sen yapılarak ilgililere tebliğ edilmesi imkanı getirilmesi” ve “merkezî borsa çalışma alanı dışında bulunmakla beraber, borsa çalışma alanı içinde faaliyet gösteren gerçek ve tüzel kişilerin, ticaret veya esnaf siciline tescil edilmiş ya da edilmemiş şube, irtibat bürosu, fabrika, temsilcilik, depo, alım satım yeri ve buna benzer ünitelerinin de borsaya kaydolmalarının öngörülmesi” ile *atomizasyon (alıcı ve satıcı sayısının artırılması)*,

– Borsaya tabi malların fiyatlarının tespiti, tescili ve ilanı ile iletişim konusunda verilen görevlerle *şeffaflık (Piyasa hakkında tüm aktörlerin tam bilgi sahipliği)*,

– Kamu tüzel kişiliği verilmek suretiyle rekabeti bozucu etkileri olabilecek anlaşma, karar ve uyumlu eylem niteliğindeki uygulamaların izlenmesi ve tespiti halinde ilgili makamlara bildirilmesi, borsaya dahil maddelerin üretici veya seri halde üretimini yapmaksızın doğrudan tüketiciye satış yapan imalatçıların borsalara kaydolmaksızın kendi mallarını borsada satabilmeleri ve borsa çalışma alanı içinde borsaya tâbi maddelerin asgari miktarlarının üzerinde kalan miktarlarının alım ve satımının, borsa meclisince alınacak karar çerçevesinde belirlenen borsa yerinin dışında yapılmasına açık kapı bırakılması olanağı ile *mobilizasyon (giriş ve çıkış serbestisi)*, kriterlerinin yerine getirilmesi öngörülmüştür.

Ticaret borsalarında işlem yapabilmek için tescil zorunluluğu getirilmesinin en kayda değer müspet etkisinin; özellikle de alıcı sayısındaki kit olmasından kaynaklanan rekabet koşullarının aksamasının önüne geçilmesi olduğu söylenilebilecektir.

Ticaret borsalarının faaliyet göstereceği temel çalışma alanı olarak “vilayet sınırlarını” baz alan 5174 sayılı kanunda, bu çalışma alanının çevre illeri de kapsayacak şekilde ve o illerde borsa kuruluncaya kadar geçerli olmak üzere genişletilebilmesine veya daraltılabilmesine ya da kapsadıkları çalışma alanlarında şube kurabilmelerine olanak sağlandığı gibi ülke, bölge ve uluslararası düzeyde faaliyet göstermek üzere özel nitelikli borsaların da kurulabilmesine imkan tanınmasıyla, atomizasyon ve mobilizasyon kriterleri üzerinde güçlendirici/pekiştirici etki yapması ihtimal dahilinde görülmektedir.

Nihai olarak da, 5174 sayılı kanunun ihtisas borsaları hakkındaki düzenlemelerinden hareketle; tek tip ürün üzerinde uzmanlaşılmasına ve katı standardizasyon kriterlerinin yerine getirilmesine, alıcı ve satıcı sayısının

arttırılması amacıyla piyasa ölçeğinin ulusal ve uluslararası bazda azamileştirilmesine, piyasadaki gelişmeler hakkında ülke ve hatta Dünya ölçeğinde bilgilenme imkânı yaratılmasına, piyasaya giriş ve çıkışların önündeki engellerin kaldırılmasına imkan sağlaması bağlamında, tam rekabet piyasalarına mümkün mertebe yaklaşılmaması hedefi açısından kritik önemi haiz olduğu gözden kaçırılmamalıdır.

IV. Ticaret Borsalarının Çalışma Usul Ve Esasları

A. Ticaret Borsalarındaki İşlem Türleri ve Gelişim Süreci

Tarımsal üretim faaliyetleri gerek dünyada gerekse de ülkemizde küresel ısınma gibi gün geçtikçe ağırlaşan kayda değer riskler ve belirsizlikler altında gerçekleştirilmektedir. İradî ve gayrı iradî olmak üzere iki ayrı grup altında incelenebilen söz konusu risk veya belirsizliklerden iradî olanlar, piyasa koşulları ve hareketlilikleri gibi değiştirilme/ tedbir alınma imkânı bulunan etmenleri, gayrı iradî risk/belirsizlikler ise; iklim şartları ve coğrafi koşullar gibi üretimin tabiatından kaynaklanan ve değiştirilemeyen/ müdahale edilemeyen faktörleri içermektedir. Gayrı iradî koşullar, değişiklik yapma imkân-kabiliyetinin haiz olunmaması nedeniyle bir kenara bırakıldığında, gerek üreticiler ve gerekse de kamu otoriteleri tarafından; malların arz ve talebi arasında dönemler itibariyle ortaya çıkan dengesizlikler ve riskleri ortadan kaldıracak/ azaltabilecek mekanizmaların ihdasına yönelik arayışlar üzerinde odaklanılmıştır.

Tarımsal ürün piyasalarında gözlemlenen en temel handikap, iktisat literatüründe fiyat istikrarsızlığı bağlamında ele alınmıştır. Tarımsal ürünlerde yaşanan ve gerek arz gerekse de talep mahreçli nedenleri mevcut olan fiyat istikrarsızlığının elde edilen gelirler üzerinde de doğrudan etkileri bulunmaktadır.

Genel anlamda tarımsal ürünlerin hasat dönemlerindeki fiyatlarının bir süreliğine belirli seviyelerde kalabildiği, ancak bundan sonra yeni mahsuller piyasaya sürülünceye kadar geçen süreç içerisinde fiyatların yükseldiği, stoklama imkânı bulunan ürünlerde fiyat dalgalanmalarının kısmen dahi olsa engellenebildiği, ancak pek çok üründe böyle bir imkân dahi mevcut olmadığı gözlemlenmektedir.

Tarımsal mamullerin üreticilerinin, üretim faktörleri üzerinde mutlak kontrolleri bulunmamakta olup, üreticilerin iradeleri dışındaki söz konusu dışsal faktörlerin başında iklim koşulları gelmektedir. İklim koşullarının uygun olduğu yıllarda daha bol miktarda tarımsal ürün elde edilmekte, ancak bu üründen talep edilen miktarlar ürün artışına bağlı olarak artmamakta, söz konusu durum ürün fiyatlarını aşağı çekmekte ve tarım mahsul üreticilerinin gelirlerini azaltmaktadır. Bunun tersine; iklim koşullarının kötü olduğu yıllarda tarımsal ürün rekoltesindeki azalmalar ürün fiyatlarını arttırmakta, dolayısıyla da üreticiler daha az miktarlarda üretim yapmalarına rağmen daha fazla gelir elde edebilmektedirler. Bir başka deyişle; ağırlıklı bölümü geleneksel bir şekilde

düşük talep esnekliğine sahip olan ve fiyat değişikliklerine karşı hassasiyet gösteren tarımsal ürün arzındaki değişiklikler ürün fiyatını ve gelir seviyelerini ters yönde etkilemekte olup, bu durum iktisat literatüründe “Bolluk Paradoksu” veya “King Kanunu” (Tunç, 2002: s. 61–63) ile açıklanmaktadır.

Daha geniş bir perspektiften bakıldığında; tarımsal ürün fiyatlarındaki dalgalanmalar dört grup altında incelenebildiği görülmektedir. Bunlardan birincisi; tarımsal üretimin doğal koşulların etkisi altında olması sonucu, ürünün bol olduğu yıllarda fiyatın düşmesi, kıt olduğu yıllarda yükselmesi şeklinde ortaya çıkan ve az önce de “King Kanunu” olarak zikredilen dalgalanmalardır. İkincisi, tarımsal ürün arzının o ürünün bir yıl önceki piyasa fiyatının bir fonksiyonu olmasından kaynaklanan devresel fiyat dalgalanmalarıdır. Buna da kısaca “Örümcek Ağı Teoremi” denir. Üçüncüsü, tarımsal ürün fiyatının konjonktür hareketlerinin önünde seyretmesi, bu nedenle de konjonktürle birlikte tarımsal ürün fiyatlarının, tarım dışı ürün fiyatlarından daha fazla dalgalanmasıdır. Dördüncüsü ise tarımsal ürünlerin mevsimsel olarak dalgalanmalarıdır ... Görüldüğü gibi tarımsal ürün fiyatları pek çok faktörün etkisiyle dalgalanmalar göstermektedir. Eğer ekonomide enflasyonist bir yapı söz konusu ise bu dalgalanmalar daha şiddetli olarak gerçekleşmekte, ekonomi karar birimlerinin bu durumda sağlıklı kararlar alıp tutarlı politikalar izlemesi güçleşmektedir (Demirtaş ve Erkan, 2002: s. 21–22).

Ticaret borsacılığının günümüz itibarıyla en kritik fonksiyonlarının başında gelen ve malların arz ve talepleri arasında dönemler itibarıyla ortaya çıkan dengesizlikleri, fiyat risklerini giderebilecek mekanizmalar kapsamında tarihsel gelişme süreci içerisinde gündeme gelen temel öneri/ uygulamaları aşağıdaki biçimde özetlemek mümkündür:

- Ürün bazında yapılandırılan “İhtisas Borsaları” kurulması veya mevcut ticaret borsalarının ürün ihtisas borsası şeklinde reorganize edilmesi,
- Stoklama imkânlarının geliştirilmesi ve ürün ihtisas borsalarının tamamlayıcı bir unsur olarak “Lisanslı Depoculuk” uygulamalarının geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması,
- Tarımsal mahsullerin üreticileri ve alıcılarını bir araya getiren ve “salon” adı verilen fiziksel mekânlar ile ürünlerin kalitelerinin test edilmesi– test sonuçlarına göre sınıflandırılması ve elde edilen verilere göre standardizasyon sağlanması için ihtiyaç duyulan laboratuvarların tesisi, yaygın hale getirilmesi ve sürekli bir ilerleme içerisinde olan teknolojinin imkânlarından azami ölçüde yararlanılmasının teşvik edilmesi,
- Ulusal ve uluslar arası düzeyde iletişim ve enformasyon ağları kurulması, düzenli ve güvenilir istatistikî veri tabanları oluşturulması,
- Forward, futures, opsiyon ve swap işlemleri gibi çağdaş finansal enstrümanların kullanılmaya başlanması ve bunlara paralel olarak Vadeli İşlem Borsaları’nın hayata geçirilmesi.

B. Ticaret Borsalarındaki Temel Muamele Türü: Spot İşlemler

Günümüz itibarıyla; ülkemiz genelinde faaliyet gösteren ticaret borsalarında gerçekleştirilen muameleler genel olarak “Spot (toptan alım-satım) İşlemler” başlığı altında incelenmekte olup, tarımsal ürünlerin fiziksel olarak hazır bulunduğu piyasalarda, alım satımın yapıldığı gün veya ertesi akşamına kadar teslim, tesellüm ve mal bedelinin ödenmesiyle tanımlanan borsa işlemleri” olarak tanımlanmaktadır. Ticaret borsalarındaki spot işlemlerin farklı şekilleri bulunmakta olup, bu işlemler;

- Sadece tescil işlemi yapılması,
- Salon satışı yapılması,
- Laboratuar sonuçlarına göre salon satışı yapılması, şeklindedir.

Bu çerçevede, 5174 sayılı kanun uyarınca ticaret borsalarının meclislerine; muamele mekânı sınırlamasına bakılmaksızın, borsaya tâbi maddelerin asgari miktarlarının üzerindeki işlemlerde alım-satım tarihini takip eden otuz gün içinde tesciline izin verme imkânı sağlanmış olup, bu çerçevedeki işlemler “Sadece Tescil” kategorisi kapsamında mütalaa edilebilmektedir. Bazı ticaret borsaları da sorumluluk sahalarındaki alıcı ve satıcılara, kapalı bir fiziksel mekânda, ürünün numunesi incelemek suretiyle alışveriş imkânı sağlamaktadır. “Salon Satışı” adı altında gerçekleştirilen işlemler kapsamında, alışverişe konu malların numuneleri satış salonlarında alıcılarca incelenmekte ve en yüksek bedeli vermeye razı olanların tekliflerine göre fiyat teşekkül etmesi akabinde tescil işlemleri gerçekleştirilmektedir. Bu sayede, rekabet ortamının kuvvetlendirilmesi, ürün sınıflandırması ve standardizasyon için ilk adımların atılması, üreticilere mahsullerinin tahmini değeri hakkında fikir sahibi olanağı vermesi açısından bir takım yararlar sağlanabilmektedir. Diğer birtakım ticaret borsalarının ise; faaliyet alanları içerisinde işlem gören tarımsal mamullerin kalitelerinin belirlenmesi amacıyla laboratuvarlar kurulumakta, işlem görecektür ürünler öncelikle laboratuvarda testlere tabi tutularak kalitelerine göre sınıflandırılmakta ve elde edilen veriler ışığında salona gönderilerek alım-satım işlemi gerçekleştirilmektedir. Ticaret borsalarındaki spot işlemler bağlamında laboratuar sonuçlarının baz alınması; uluslararası standartlara göre belirlenen kalite standartlarına göre işlem yapılması nedeniyle objektif kriterlerin geçerlilik kazanmasına, kaliteli üretimin teşvik edilmesine, alıcıların uzun vadeli planlamalar yapabilmesine, üreticilerin fiyat kıyaslaması yapabilmesine, kaliteye göre sınıflandırma yapılması sayesinde uygun stoklama imkânlarının yaratılmasına hizmet etmektedir (Demirbilek vd.: s. 3-10).

C. Ticaret Borsacılığında Çağdaş Trendler ve Araçlar, Finansal Enstrümanlar ve Sair Metotlar

Dünya genelinde ticaret borsacılığında, çok sayıda ürünün alınıp satıldığı bir yapıdan tek bir üründe uzmanlaşan, işleyişi itibarıyla ülke sınırlarını aşarak bölge ve dünya genelinde söz sahibi olan ihtisas borsalarına yönelme eğilimi gözlemlenmektedir. Nitekim şeker borsası bağlamında New York,

pamuk borsası bağlamında Liverpool ve Chicago ile üzüm borsası bağlamında Londra borsaları, ihtisas borsalarının en tanınmış örnekleridir (Güngör, 1994: s. 31).

Türkiye'de ürün ihtisas borsalarının hayata geçirilmesine yönelik ilk adım, 1994 yılında, Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Teşkilatı (FAO)'na işbirliği teklif edilmesi akabinde gündeme gelmiştir. Devletin tarım sektörüne müdahalesinin azaltılarak ticaret borsalarındaki alım-satımların canlandırılması amacıyla gündeme getirilen öneriyi 1996 yılında Birleşmiş Milletler Ticareti Geliştirme Örgütü ve Dünya Bankası desteği ile hazırlanan "Tarımsal Ürün Piyasalarını Geliştirme Projesi" çerçevesinde pilot ürün olarak belirlenen pamuk için İzmir, Adana ve Şanlıurfa'da, buğdayda ise Konya, Eskişehir, Polatlı ve Edirne'de ihtisas borsaları kurulması öngörülmüştür (Simsaroğlu, 2002: s. 69).

Dünyada ve ülkemizde ihtisas borsalarına yönelik, ürünlerin kalite analizlerinin yapılması ve standartlara ayrılması için laboratuvarlar ile mahsulün uygun koşullarda sigortalı-teminatlı olarak muhafaza edilmesi için lisanslı depoların kurulması ve ürünlerin modern pazarlama teknikleri-finansal enstrümanlarla desteklenmesi uygulamalarını beraberinde getirmiştir.

Tarımsal ürünlerin işlem gördüğü piyasalar olan ticaret borsalarının tam rekabet piyasası koşulları ile uyumlulaştırılmasına yönelik temel girişimlerin başında; gerek ülke ve bölge, gerekse de dünya ölçeğinde emtianın homojenleştirilmesi amacıyla ürün test laboratuvarlarının yaygınlaştırılması gelmektedir. Söz konusu laboratuvarlar, ürünlerle ilgili subjektif tasarrufların ortadan kaldırılması, tekelciliğin ve spekülatif hareketliliklerin engellenmesi ve standardizasyonun sağlanması suretiyle tam rekabet koşullarının egemen kılınmasının ilk adımları olarak nitelendirilebilecektir.

Ticaret borsalarının tam rekabet piyasası koşullarına uyumlaştırılması yolundaki bir diğer önemli adım ise; esnek olmayan talep ve arz koşulları nedeniyle tarımsal ürünlerin fiyatlarındaki dalgalanmaların önlenmesi amacıyla daha önce değinilen iradi risklerin minimize edilmesine yönelik girişimlerdir. Bu bağlamda, uluslararası standartlara uygun yapılacak stoklama işlemleri, fiyat dalgalanmalarının önlenmesi için alınması gereken ilk tedbirdir. Bilindiği üzere, yeterli deposu olmayan üreticiler ürünlerini hasat sezonu sonunda oluşan fiyat üzerinden satmaya mecbur olmakta, yüksek ürün arzından dolayı fiyatlar düşmekte ve mahsulün düşük fiyattan satılması üreticileri mağdur etmektedir.

Söz konusu mağduriyetlerin çözüme kavuşturulmasında başvurulabilecek ilk yöntem, lisanslı depoculuk uygulamalarıdır. Üreticiler tarafından getirilen mahsulün kalitesine göre sınıflandırılması akabinde uygun koşullarda emanet altına alınan ve karşılığında ürün senedi veren kuruluşlar olan lisanslı depolar;

– Hırsızlık, yangın veya doğal afetlerden kaynaklanan risklerin paylaşılmasına, ürünün ihtiyaç duyulan veya en iyi düzeye ulaştığına kanaat getirilen zamanda satılmasına, kaliteye standart getirilerek garanti altına alınmasına ve kaliteli üretimin teşvik edilmesine,

– Büyük ölçekli üretim yapan firmaların standart bir kalitede hammadde tedarikini garanti altına almak suretiyle geleceğe yönelik daha net planlamalar yapmasına ve taahhüt altına girmesine,

– Gereksiz nakliye masraflarının azaltılmasına,

– Teknolojik imkânların kullanılarak daha üst düzey iletişim ve koordinasyonun sağlanması suretiyle mükemmelleştirilmiş enformasyon sağlanmasına ve daha fazla alıcı ile satıcının bir araya getirilmesi sayesinde tam rekabet piyasası koşullarına mümkün mertebe daha fazla yaklaşılmaya, fiyatların reel düzeyde oluşması, işlem hacminin artırılması ve ticaretin gelişimi için teşvik edici ortam yaratılmasına,

– İnşaat, sigortacılık, bilişim teknolojileri vb. yeni sektörlerde istihdam yaratılmasına,

– Kredi ihtiyacı hâsıl olması durumunda ürün senedi teminat gösterilmek suretiyle finansman teminine, alternatif yatırım enstrümanları yaratılmasına ve türev piyasaların teşekkülü için zemin hazırlanmasına, imkân sağlamaları açısından hayatî işlevler üstlenme potansiyeli bulunan müesseselerdir.

Türev piyasalar ise; değeri başka bir finansal varlığın veya malın değerine doğrudan bağlı finansal vasıtalar olan ve dayanak alınan varlığın sahipliğinin el değiştirmesine gerek olmaksızın bu varlıkla ilgili hak ve yükümlülüklerin ticaretine imkân sağlayan türev araçların alınıp satıldığı piyasalardır.

Türev piyasaları konsepti; futures (gelecek), forward (vadelendirme), options (opsiyon) ve swap (takaslama) işlemlerinin tamamını bünyesinde barındırmakta olup, bu tür işlemlerin tamamı vadeli işlemleri ve dolayısıyla da vadeli işlem borsalarını içermektedir.

Vadeli işlem piyasalarının temelini futures işlemleri oluşturmakta ve bu işlemlerde vade, sözleşme büyüklüğü, alınacak teminatlar, fiyat adımları, işlem kriterleri vb. unsurlar ilgili borsalar tarafından belirlenmektedir. Forward işlemlerini; fiyat, vade, miktar gibi unsurları standart olmayan ve tarafların karşılıklı anlaşmasıyla belirlenen, örgütlü borsalarda gerçekleştirilmeyen vadeli muameleler teşkil etmektedir. Opsiyon işlemleri, çoğunlukla örgütlü borsalarda işlem gören ve fiyat, miktar, vade açısından standartlaştırılmış sözleşmeleri havi işlemlerden oluşmaktadır. Swap işlemlerinin konusunu ise; taraflar arasında üzerinde önceden mutabakat sağlanmış bir formül ve vade dâhilinde gerçekleşecek olan nakit akışının takasını sağlayan, uygulamada genellikle faizin veya döviz cinsinin değiştirilmesine olanak tanıyan özel sözleşmeler teşkil etmektedir. Söz konusu işlemler sayesinde; tarımsal ürünlerin fiziksel olarak hazır bulunması, alım-satımın yapıldığı gün veya ertesi akşamına kadar teslim-tesellüm ve mal bedelinin ödenmesi zorunlulukları ortadan kalkmakta ve ticaret borsacılığı daha üstün imkânlarla kavuşmaktadır.

Çağdaş borsacılığın esasını teşkil eden vadeli işlem borsaları, kalitesi ve miktarı standardize edilmiş bir emtianın belirli bir fiyattan gelecekteki bir

tarihte teslim edilmek ve teslim alınmak üzere alım-satım sözleşmesinin yapıldığı ve bu sözleşmelerin el değiştirdiği borsalardır. Söz konusu borsaların ayırt edici özelliği malların fiziksel olarak el değiştirmesi yerine sözleşme kâğıtlarının alınıp satılmasıdır. Bu piyasalar sayesinde alıcı ve satıcılar fiyat dalgalanmalarından kaynaklanan riskleri bertaraf edebilmekte veya asgariye indirebilmekte, uzun vadeli planlama yapmak imkân-kabiliyetine kavuşmakta, tarımsal ürünler sadece fiziksel varlıklarından istifade edilen mallar olmaktan çıkarak finansal yatırım araçları haline de dönüşebilmektedir.

V. Ticaret Borsalarının Toplumsal Kesimlere Faydaları

Ticaret borsalarının başta üreticiler, tüketiciler, tüccar, ihracatçılar ve sanayiciler gibi ekonomik birimler ile kamu sektörüne ve sosyal yaşantıya çeşitli yönlerden katkıları bulunmakta olup, bu katkılar aşağıdaki alt başlıklar dahilinde özetlemek mümkündür:

A. Ticaret Borsalarının Üreticilere Faydaları

Ticaret borsalarında işlem gören tarımsal ürünleri piyasaya arz eden müstahsiller, borsaların sunduğu imkân ve hizmetlerden faydalanan kesimlerin başında gelmektedir.

Toplumun temel üretici kesimlerinden biri olan çiftçiler; ticaret borsalarında ürünlerini birden çok alıcı karşısında satışa sunabilmekte, bu sayede gündelik şartlar çerçevesinde ürünlerini güvenli bir şekilde ve mümkün mertebe gerçek değerine yakın fiyatlar üzerinden pazarlayabilmektedirler.

Üreticilere bu bağlamda rehberlik ve kılavuzluk eden borsalar tarafından ayrıca; üretilen mahsullerin kantarlarda tartılması ile laboratuvarlarda fiziksel-kimyasal analizlere tabi tutulması suretiyle kalite özelliklerinin tespit/tescil edilmesi başta olmak üzere bir takım hizmetleri kurumsal teminat altında alınması olanağı da sunulmaktadır.

B. Ticaret Borsalarının Tüketicilere Faydaları

Ticaret borsalarının temel işlevi; üretimi ve tüketimi son derece yaygın olan tarımsal mahsullerin fiyatlarında zaman ve mekân gibi faktörlere bağlı olarak oluşan farklılıkların kısmen telafi edilmesi, karşılıklı pazarlık usulü ile belirlenen istikrarlı bir ürün fiyatının teşekkülü ve oluşan bu fiyatı tespit, tescil ve ilan edilmesidir. Borsaların söz konusu işlevi yerine getirmedeki başarı seviyesi arttıkça, ürünler tüketiciye reel değeri ile yansıtacak ve tüketiciler fahiş fiyatlarla karşı karşıya kalmayacaklardır.

Ticaret borsaları ayrıca; bazı ürünlerle ilgili asgari kalite standartlarının belirlenmesine yönelik yaptıkları çalışmalar sayesinde, tüketicilerin minimum ölçülerde dahi olsa satın aldıkları ürünlerin belirli bir standardın altına düşmemesi ve buna paralel olarak da yapılan ödemenin karşılığının alınması/güvenli alışveriş yapılmasının teminat altına alınması bağlamında tüketicilere oldukça önemli faydalar sağlamaktadır.

C. Ticaret Borsalarının Tüccara Faydaları

Üretici ve tüketiciler için geçerli olan yararların çoğunluğunun tüccar kesim için de geçerli olduğunu söylemek mümkündür. Bu çerçevede ticaret borsaları tüccara sağladığı en önemli fayda; ihtiyaç duyduğu malı serbest piyasa ekonomisi ilişkileri ve kuralları çerçevesinde, karşılıklı pazarlık usulü ile belirlenen geçerli, reel-istikrarlı fiyatlar üzerinden ve risk üstlenmeden satın alabilme imkân- kabiliyeti getirmesidir.

Ticaret borsalarının tüccara sağladığı bir başka olanak ise; malın teslim edilmemesi, istenilen kaliteye/standarda sahip olmaması veya taahhüt edilen zamanda temin edilememesi gibi risklerden dolayı herhangi bir ihtilafın vuku bulması halinde, hakem heyeti vasıtasıyla anlaşmazlığın çözüme kavuşturulması imkânı olup, tüccar bu yöntem sayesinde konuyu adli mercilere taşınmasından kaynaklanan zaman ve para kayıplarına uğramadan, daha hızlı bir şekilde sonuç elde etme fırsatına erişmektedir. Böylelikle, borsalarca tesis edilen istikrarlı ve güvenli piyasalar bünyesinde, ihtiyaç duyulan ürünlerin alınıp satılması ve istikrar ortamından ticarî faaliyetler için önemli avantajlar sağlanması açısından tüccarın önü açılmaktadır.

D. Ticaret Borsalarının İhracatçılara Faydaları

Ticaret borsalarının ihracatçılara sağladığı en önemli fayda; uluslararası piyasalara yönelik üretim yapılabilmesinin “olmazsa olmaz” koşulunu teşkil eden “ihtiyaç duyulan hammadde /ihraç malının, öngörülen kalite ve standartlarda, en hızlı/risksiz, düzenli-kesintisiz bir şekilde, reel fiyatlar üzerinden ve risk üstlenmeden tedarik edebilme olanağı yaratılmasıdır. Bunun yanı sıra, alışverişten doğması muhtemel ihtilafların ticaret borsalarının hakem heyetleri tarafından kısa bir sürede çözülmesi imkânı sağlanması sayesinde, zaman faktörünün en verimli şekilde kullanılmasının da önünün açılmasıdır.

Öte yandan; gıda, tekstil gibi sanayi dallarında faaliyet gösteren üretici ihracatçılar yine ticaret borsaları sayesinde, vadeli alım sözleşmeleri yapmak suretiyle ihracat taahhütlerini zamanında, istenilen kalite ve fiyatlar üzerinden yerine getirmeye muktedir hale gelmektedirler.

E. Ticaret Borsalarının Sanayicilere Faydaları

Ticaret borsalarının, özellikle de gelişmekte olan ülkelerin ekonomilerinde giderek daha ağırlıklı bir konumu bulunan ve küresel fiyat artışlarına bağlı olarak önemi gün geçtikçe artan gıda ürünlerinin endüstrisine hammadde sağlayan ana kurumsal yapılar oldukları bilinmektedir. Bu tespitten hareketle; sanayicilerin ticaret borsalarının başarıları ile orantılı olarak daha istikrarlı fiyatlardan ve daha yüksek standartlardan ürün temini garantisine kavuşacakları, bu sayede daha sağlıklı hedefler belirleyebilecekleri ve uzun vadeli taahhütlerde bulunma imkânı elde edecekleri söylenilebileceklerdir.

F. Ticaret Borsalarının Sair Faydaları

Ticaret borsalarının, ülkelerin farklı kesimlere sağladığı münferit yararların yanı sıra; iktisadî ve sosyal hayatının bütünü üzerinde de kayda değer faydaları bulunmaktadır. Bu bağlamda, söz konusu faydaların belli başlıcaları;

– Toplumun kesimleri içerisinde belirli bir payı bulunan çiftçilerin elde ettikleri gelirlerin güvenceye ve istikrara kavuşturulması, bu sayede ortaya çıkması vaki sosyal sorunların asgariye indirgenmesi,

– Çiftçiler tarafından üretilen tarım ürünlerin piyasanın mevcut şartları dâhilinde reel değerleri üzerinden işlem görmesinin sağlanmasına paralel olarak, devletin tarım sektörüne yönelik uyguladığı destekleme politikalarından kaynaklanan mali yükümlülüklerinin azalması,

– Tarımsal mahsullerin borsaya tescil oranının arttırılması ölçüsünde kayıt dışılığın ortadan kaldırılması ve vergi-stopaj kayıp/kaçaklarının önlenmesi,

– Üyeler arasındaki ihtilafların borsa hakem heyeti vasıtasıyla çözümlenmesine ağırlık verilmesi oranında vakitten tasarruf edilmesi ve adalet kurumlarının iş yükünün hafifletilmesi,

– Tarımsal ürünlerin fiyat dalgalanmalarının önlenmesinde sağlanan başarı nispetinde, gelir seviyeleri düşük halk kitlelerinin harcamalarının ağırlıklı bölümünü oluşturan gıda harcamalarında görece istikrar sağlanması ve bu sayede de muhtemel toplumsal problemlerin önüne geçilmesi,

– İstihgal konusuna giren ürünlerle ilgili sağlıklı ve bilimsel istatistikî verilerin toplanması,

– Sosyal içerikli veya hayır amaçlı projeler ile bilimsel çalışmalara destek sağlanması,

– Başta çiftçiler olmak üzere, temas halinde olunan kesimler ve konuşlu bulunulan şehir- bölge ile sektör adına lobi çalışmalarında bulunulması,

– Sigortacılığın yanı sıra; lisanslı depo, satış salonu vb. uygulama/ projeler ile bölge, ülke ve küresel bazda pazarlama/ enformasyon ağları kurulmasına yönelik çalışmalar sayesinde bilişim teknolojileri, inşaat, ulaşım gibi birtakım tali sektörlerin iş hacimlerine müspet etki yapılması, şeklinde özetlenebilecektir.

VI. Sonuç ve Değerlendirme

Ülkemizin kuruluş yıllarında ulusal ekonomimizde üretilen mal ve hizmet değerlerinin toplamının yaklaşık yarısının gerçekleştirildiği, üretilen toplam değer içerisindeki payı süreç içerisinde sürekli azalan bir eğilim göstermesine rağmen sosyal/iktisadî yaşantımızdaki önemi ve ağırlığını koruyan tarım sektörü, sahip olduğu potansiyeli ile kalkınma sürecimize pek çok yönden katkı sağlamıştır ve halen de bu işlevini sürdürmektedir. Tarım sektörü ayrıca; insan yaşamının idamesi için üretilmesi zorunlu olan gıda maddelerinin istihsalı başta olmak üzere, istihdam, gelir ve talep yaratılması, diğer sektörler için girdi sağlanması ve iktisadî hareketlilik meydana getirilmesi, sermaye birikiminin

desteklenmesi, makroekonomik büyüklükleri, dengeleri ve politikaları belirleyen faktörler üzerinde belirleyici/etkileyici olunması vb. açılardan da ekonomik yaşantının başat aktörlerinden birinin teşkil edilmesi fonksiyonunu da devam ettirmektedir. Küresel ısınma, erozyon, toprak kalitesinin gerilemesi, nüfus artışına rağmen üretim alanları/ imkânlarının sınırlı olması, başta Çin Halk Cumhuriyeti olmak üzere gelişmekte olan ülkelerin kişi başına gelir seviyelerinin hızla yükselmesinin bir sonucu olarak daha fazla miktarda ve kalitede gıda maddesi talep edilmesi vb. hususların da etkisiyle, tarımsal üretimin ve bağlantılı endüstrilerin önümüzdeki süreçte Dünya gündeminde daha fazla yer tutması beklenmektedir.

Tarımsal üretimin gerçekleştirilme ve sürdürülebilir kılınma zaruryeti ile küreselleşme olgusunun getirdiği gün geçtikçe şiddetlenen rekabet koşulları, ziraat mahsuller için her geçen gün daha etkin tedarik ve pazarlama yöntemleri geliştirilmesi/uygulanması zorunluluğunu beraberinde getirmektedir. Bu mecburiyet de tarımsal ürünlerin alınıp satıldığı ilk aslî yapı olan ticaret borsalarının çağın gerekleri çerçevesinde modernizasyonunu elzem kılmaktadır.

Mezkûr zaruriyet çerçevesinde; ticaret borsalarına tescil zorunluluğunun kâğıt üzerinde kalmaktan kurtarılarak gerçek yaşamda hayata geçirilmesi suretiyle toplam üretim ve ticaret borsaları kanalıyla pazarlanan miktarlar arasındaki makasın asgariye indirgenmesi, satış salonları kurulması, laboratuvarlaşma, lisanslı depoculuk, toprak/ürün analizi ve sigortalama uygulamalarının teşviki, ihtisas borsalarının yaygınlaştırılması, modern pazarlama ve finansman imkânlarından faydalanılmasının özendirilmesi, ulusal/uluslararası bilgi, enformasyon ve haberleşme ağlarının geliştirilmesi, altyapıların kuvvetlendirilmesi gündeme getirilebilecek önerilerin başında gelmektedir. Bahis konusu edilen önerilerin hayata geçirilmesi, ticaret borsalarının etkinliğinin artmasına ve dolayısıyla da bu kurumlardan sağlanan faydaların çoğalmasını sağlayacaktır.

Kaynaklar

- Armağan, G. (Erişim: 20.06.2009), “Türkiye’de Tarımın Yapısı ve Üretim”, <http://web.adu.edu.tr/akademik/garmagan/dersler/tei/TEI-UYG-00.pdf>,
- Çağlayan, T. (2009), “Osmanlı’dan Günümüze Tarım ve Tarıma Hizmet Veren Kurumların Teşkilatlanma Süreçleri”, http://www.tarim.gov.tr/TurkiyedeTarim_Osmanlida_Tarim.html,
- Demirbilek, S., Koç, C., Arslan M. (2000), “Ticaret Borsalarından Gerçek Borsaya Genel Yaklaşım–Tarımsal Ürün Piyasalarının Liberalizasyonu”, http://www.e-ticaret.gov.tr/e_kutuphane/borsa.htm.
- Demirtaş, B., Erkan, O. (2002), “Mersin İlinde 1987–1997 Dönemi Domates Fiyatları Analizi”, *Alatarım*, 1 (2), Mersin,
- Dunkling, L. (1990), *A Dictionary of Epithets and Terms of Address*, Routledge, New York,

- Eşiyok, B.A. (2004), “Kalkınma Sürecinde Tarım Sektörü, Gelişmeler, Sorunlar, Tespitler ve Tarımsal Politika Önerileri”, *Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş. Yayınları*, (2), Ankara,
- İpekçioğlu, Ş. (2007), Şanlıurfa Ticaret Borsası'nın Yapısı ve İşleyişi, Harran Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Şanlıurfa,
- Güngör, G. (1994), Tekirdağ Ticaret Borsası'nın Yapısı ve İşleyişi, Trakya Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Tekirdağ,
- Kum, H. (Erişim: 20.06.2009), “1980 Sonrası Türkiye Ekonomisi'ndeki Başlıca Gelişmeler”, <http://iibf.erciyes.edu.tr/akademik/kum/turkeko.htm>,
- Küçükkocaoğlu, G. (Erişim: 20.06.2009), “TOBB, Ticaret ve Sanayi Odaları, Organize Sanayi Bölgeleri, Kobiler”, <http://www.baskent.edu.tr/~gurayk/finpazcarsamba10.doc>,
- Nişanyan, S. (Erişim: 20.06.2009), “Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü”, <http://nisanyansozluk.com>,
- Olhan, E., (Erişim: 20.06.2009), “AB ve Türkiye'de Tarım Sektörünün İncelenmesi”, <http://www.abveteriner.org/dosyalar/abveturkiye.tarim.ppt#256,5,5slayt5>,
- Oltulular, S. (2005), “Türkiye'de Sanayileşme ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensel İlişki”, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 5 (2), İstanbul,
- Önder, İ., Arıoğlu, E., Yılmaz, A.O. (2003), “Türkiye Ekonomisi: Genel Perspektif, Sorunlar, Öneriler ve Madencilik Sektörünün Kısa Değerlendirmesi”, *Türkiye Maden Mühendisleri Odası İstanbul Şubesi Çalışma Raporu No: 10*, İstanbul,
- Önen, F. K. (2009), “Ticaret Borsalarının Türkiye Ekonomisindeki Gelişimi, Yeri ve Performansı”, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır,
- Simsaroğlu, U. (2002), “Pamuğun Pazarlamasında Ticaret Borsalarının Rolü”, *Türkiye V. Pamuk ve Tekstil ve Konfeksiyon Sempozyumu*, Tarımsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü, Polat Matbaası, Ankara,
- Tunç, H. (2002), Mikroiktisat, Alfa Yayınları, 2002, İstanbul,
- Türkiye İstatistik Kurumu (2005), İstatistik Göstergeler 1923–2004, Yayın No: 0535, Ankara,
- Türkiye İstatistik Kurumu (2008), *Türkiye İstatistik Yıllığı–2007*, Yayın No: 3144, Ankara,
- Anonim (2009a), <http://www.nacizanebilgi.com/borsa.html> (Erişim: 20.06.2009),
- Anonim (2009b), Tarsus Ticaret Borsası İnternet Sitesi, “Dünyada Borsacılığın Tarihi”, <http://www.tarsustb.gov.tr/borsatarihi.php>, (Erişim: 20.06.2009),
- Anonim (2009c), “Borsa Nedir? Nelerden Etkilenir?”, *SYKONSEPT*, 5 (26), İstanbul,

- Anonim (2009d), Ankara Ticaret Borsası İnternet Sitesi, “Dünyada Borsacılığın Tarihi”, http://www.atb.gov.tr/portal/index.php?option=com_content&task=view&id=31&Itemid=56, (Erişim: 20.06.2009),
- Anonim (2009e), Kütahya Ticaret Borsası İnternet Sitesi, “Dünya’nın İlk Borsası Nerededir Biliyor musunuz?”, <http://www.kutbo.org.tr/?r=ilk-borsa>, (Erişim: 20.06.2009),
- Anonim (2009f), İzmir Ticaret Borsası İnternet Sitesi, “İzmir Ticaret Borsası’nın Kuruluş Dönemi”, <http://www.izto.org.tr/IZTO/TC/Kurumsal/Tarihce/>, (Erişim: 20.06.2009),
- Anonim (2009g), Fethiye Ticaret ve Sanayi Odası İnternet Sitesi, “Fethiye Ticaret ve Sanayi Odası Tarihçesi”, <http://www.fto.org.tr/oku.asp?procid=1&ndproc=1#anasayfa>, (Erişim: 20.06.2009),
- Anonim (2009h), Ankara Ticaret Borsası İnternet Sitesi, “Türkiye’de İlk Odalar”, <http://www.atonet.org.tr/yeni/index.php?p=727&l=1>, (Erişim: 20.06.2009)
- Anonim (2009ı), Bergama Ticaret Odası İnternet Sitesi, “Bergama Ticaret Odası Tarihçesi”, <http://www.berto.org.tr/site/altsayfalar/bertotarihce.html>, (Erişim: 20.06.2009),
- Anonim (2009i), Karacabey Ticaret Borsası İnternet Sitesi, “Karacabey Ticaret Borsası Tarihçesi”, <http://www.karacabeytb.com/yeni/tarihce.php>, (Erişim: 20.06.2009),
- Anonim (2009j), Edirne Ticaret Borsası İnternet Sitesi, “Edirne Ticaret Borsası Tarihçesi”, <http://www.etb.org.tr/web/borsa-hakkFDnda/tarihE7emiz.php>, (Erişim: 20.06.2009),
- Anonim (2009k), Biga Ticaret Borsası İnternet Sitesi, “Biga Ticaret Borsası Kısa Tarihçesi”, <http://www.bigatb.tobb.org.tr/tarihce.php>, (Erişim: 20.06.2009),
- Anonim (2009l), Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği İnternet Sitesi, “TOBB’ne Bağlı Oda ve Borsa Adresleri”, <http://www.tobb.org.tr/odaveborsalar/adres.php>, (Erişim: 20.06.2009),
- www.ceterisparibus.net, “1923’ten 1990’a Türkiye’nin Sayısal Görünümü”, http://www.ceterisparibus.net/veritabani/1923_1990/, (Erişim: 20.06.2009),
- T.C. Devlet Planlama Teşkilatı resmi internet sitesi (www.dpt.gov.tr), Erişim: 20.06.2009),
- T.C. Dış Ticaret Müsteşarlığı resmi internet sitesi (www.dtm.gov.tr), Erişim: 20.06.2009),
- T.C. Hazine Müsteşarlığı resmi internet sitesi (www.hazine.gov.tr), Erişim: 20.06.2009),
- T.C. Merkez Bankası resmi internet sitesi (www.tcmb.gov.tr), Erişim: 20.06.2009)
- Türkiye İstatistik Kurumu resmi internet sitesi (www.tuik.gov.tr), Erişim: 20.06.2009).

Notlar

- (1) Doç. Dr. Emine OLHAN tarafından hazırlanan “AB ve Türkiye’de Tarım Sektörünün İncelenmesi” konulu eserde belirtilen tablo baz alınmıştır.
- (2) www.ceterisparibus.net internet sitesinde Ekrem PAKDEMİRLİ’nin çalışmalarına atfen hazırlanan “1923’ten 1990’a Türkiye’nin Sayısal Görünümü–Türkiye’de GSMH Ana Sektörlerinin Ağırlıklarının Değişimi” tablosunda belirtilen rakamlardır.
- (3) 2006 yılı için “Tarım Sektörü’nün GSMH İçerisindeki Payı (% 11,2)”, T.C. Başbakanlık Türkiye İstatistik Kurumu resmi internet sitesinin “http://tuikrapor.tuik.gov.tr/reports/rwservlet?ulusalhesaplardb2=&report=uy_tablo5a.RDF&p_tur=2&p_baz=987&p_yil=2006&deformat=pdf&p_kod=6&ENVID=ulusalhesaplardb2Env” bölümünde, 2006 yılı için belirtilen “üretim yöntemi ile 1987 bazlı sabit fiyatlarla, iktisadi faaliyet kollarına göre GSMH” verisi kriterleri dâhilinde hesaplanan rakamdır.
- (4) 1923 yılı için “Toplam İstihdam İçerisinde Tarım Sektörü’nde Çalışanların Oranı” olarak belirtilen rakam (% 90), T.C. Başbakanlık Türkiye İstatistik Kurumu, İstatistik Göstergeler 1923–2004, Yayın No: 0535, s. 156’da belirtilen veriler temelinde hesaplanmıştır.
- (5) 2006 yılı için “Tarım Sektörü’nün GSMH İçerisindeki Payı” olarak belirtilen rakam (% 27,3), T.C. Başbakanlık Türkiye İstatistik Kurumu, Türkiye İstatistik Yıllığı–2007, Yayın No: 3144, Ankara, Mayıs 2008, s. 157’de belirtilen veriler baz alınarak hesaplanmıştır.